

ACTA MUSEALIA

Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně
a Muzea regionu Valašsko, Vsetín

XX

2022/1-2

OBSAH:

Studie

Soubor raně středověkých předmětů z Hostýnských vrchů Fojtík Adam, Popelka Miroslav, Slaná Andrea	6
Hraběcí rod Bukůvků z Bukůvky ve Valašském Meziříčí na přelomu 19. a 20. století Pavel Lasztovicza	22
Nebeklíče a Štěpné zahrady z fondů Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně Veronika Balajková	48
Porodní báby z Podradhoště: vliv působení zkoušených porodních bab na mateřskou a kojeneckou úmrtnost na území bývalého rožnovského soudního okresu od konce 18. století do 30. let 20. století na příkladu Horní Bečvy Sabina Máchová	72
Berní úřad ve Valašských Kloboukách v letech 1850–1914 Petr Odehnal	98
Kamenošochařský závod Františka Zbořila ve Starém Městě u Uherského Hradiště Aleš Naňák	138

Musealia

Masky, kostýmy, maškary. Maskované občůzky a průvody v tradici jihovýchodní Moravy na fotografiích, uměleckých dílech i hmotných dokladech. Výstava v Muzeu luhačovického Zálesí 7. 10. 2021 – 18. 9. 2022 Blanka Petraková	166
Orlickoústecký malovaný betlém rodiny Kadlečkovy Alena Prudká	170
Orientační závody pro zdravotně postižené Dušan Hrdý	178

Personalia a miscelanea

Gratulace PhDr. Věře Kovářů, první etnografce zlínského muzea Alena Prudká	188
Soupis desátků ve farnosti vizovické z roku 1658 Milan Krajča	194
Soubor dvou roubených objektů čp. 18 a čp. 19 v prostoru tvrzíště ve Slavkově pod Hostýnem. Snahy o záchranu. Zdeněk Krajcar	200

Recenze

KOŠTUŘÍKOVÁ, Jana. Příběh vizovického pečiva. Vydání první. Vizovice: město Vizovice ve spolupráci s Muzeem jihovýchodní Moravy ve Zlíně, příspěvkovou organizací, 2022. 179 stran. Milada Fohlerová	212

MUSEALIA

Masky, kostýmy, maškary
Maskované obchůzky a průvody
v tradici jihovýchodní Moravy na
fotografiích, uměleckých dílech
i hmotných dokladech.
Výstava v Muzeu luhačovického Zálesí
7. 10. 2021 – 18. 9. 2022

Blanka Petráková

V rámci ankety České národopisné společnosti o nejvýznamnější počín v oboru za rok 2021 v kategorii Výstava, expozice získalo první cenu Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně za realizaci výstavy *Masky, kostýmy, maškary*. Cena byla předána předsedou České národopisné společnosti Jiřím Woitschem při příležitosti Mezinárodního folklorního festivalu ve Strážnici 25. června 2022. Autorku výstavy Blanku Petrákovou při převzetí zastoupila Lucie Vrlová.

Záměrem výstavy bylo poukázat na pestrost tradičních lidových masek v daném regionu, jejich kořeny i proměny. Masky byly v minulosti součástí mnoha zvyků a obyčejů. Na luhačovickém Zálesí, jižním Valašsku a v některých obcích v okolí Zlína se dodnes uchovávají relikty starších typů lidových masek z přírodních materiálů. Ve venkovském prostředí se lidé maskovali obzvláště při příležitosti nejrůznějších obřadních obchůzek, konaných od předvánočního období až do konce masopustu. Masky zpodobňovaly nejrůznější demony a postavy symbolizující změny v přírodě a v koloběhu lidského života. S měnící se společností se proměňovaly i masky a vedle starších typů se uplatnily nové aktuální náměty. Výstava v Muzeu luhačovického Zálesí představila masky a kostýmy ze sbírky Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně a dále masky zapůjčené z blízkých muzeí a obcí a od soukromých nositelů ze Štítné nad Vláří, Nedašova, Nedašovy Lhoty, Valašské Senice, Lidečka a z Horní Lidče. Exponáty zahrnovaly škálu od archaických typů kožešinových masek jihovalašských čertů, smrtek, turků, pohřebenářů a medvědů, přes specifickou textilní tvorbu Marie Skovajšové z Biskupic až po sofistikované maškarní kostýmy z prvorepublikových karnevalů a sokolských šibřinek, zhotovené vyučenými krejčími. Výstavu doprovázely černobílé i barevné fotografie masopustních obchůzek z fotoarchivu Muzea

Obr. 1: Masky mikulášského průvodu, Žlutava. Foto R. Ševčík, fotoarchiv MJVM. |

jihovýchodní Moravy ve Zlíně, které v průběhu několika desetiletí pořizovali muzejní etnografové Karel Pavlišník, Zuzana Marhoulová, Alena Prudká a Blanka Petráková. Vedle archivních muzejních snímků zaujal vysokou uměleckou kvalitou a dokumentační hodnotou zejména soubor černobílých fotografií mikulášských obchůzek z jižního Valašska a Hornolidečska, které muzeu při příležitosti této výstavy poskytl fotograf Jan Horáček. V obcích Žlutava a Karolín se dochovala svěbytná forma mikulášských obchůzek, jaké u nás jinde nenajdeme. Dokumentaci mikulášské obchůzky v Karolíně a Žlutavě se dlouhodobě věnuje etnografka Alena Prudká. Masky z mnohačetného mikulášského průvodu v Žlutavě a dokumentační fotografie zapůjčil laskavě starosta obce Stanislav Kolář.

Expozici doprovázel výběr z malířské tvorby Ludmily Vaškové s tematikou masopustních obchůzek. Výtvarnice žijící v Rožnově pod Radhoštěm vyrůstala v obci Hovězí a právě vzpomínky z dětství ztvárnila pro účely výstavy specificky pojatou akvarelovou technikou. Na vystavených obrazech se jakoby z mlhoviny vzpomínek vynořovaly postavy z autorčina dětství – berani, koníci, turci, smrtky a čerti.

Čerti jsou nejvýraznějšími a nejreprezentativnějšími maskami jihovalašských mikulášských družin, ale také maskami nejpočetnějšími a nejhlasitějšími. Rachot velkého množství zvonců, tzv. *štambrláků*, zavěšených kolem krku nebo pasu poskakujících čertů, je slyšet dlouho před tím, než se objeví družina. Čerti tak nahání hrůzu nejen svým vzhledem, ale i zvukovými projevy. Ještě v nedávné době bývali čerti oděni i do slámy – symbolu hojnosti a plodnosti. Slaměné suknice nosili čerti v Nedašově, Francově Lhotě i jinde. Dnes převažuje kožešinový oděv. Na hlavě nebo na jiných

Obr. 2: Masky kožešinových čertů z jižního Valašska. Foto R. Ševčík, fotoarchiv MJVM. |

částech těla mívají čerti připevněnou kůži z ježka, s níž se podle představy, že dodává sílu a zdraví, snaží dotknout kolemjdoucích děvčat. Mezi další atributy čertů patří bič, dřevěná podávka na snopy či pytel, do něhož se sbírá oves pro koně. Nošení pytle bývá úkolem „mladého“ čerta bez rohů – nosiče, zvaného někde *prďa*. Typickým znakem čertů z Francovy Lhoty a z Valašské Senice jsou dlouhé pestré střapce, upevněné na černém kloboučku mezi rohy. Původně bývaly střapce z natrhaných barevných textilií v šířce stuhy, dnes se vyrábí z krepového papíru. Kukly, svrchní oděv i kalhoty čertů jsou z kožešiny a čerti jsou ověšeni množstvím zvonců. V Horní Lidči „létají“ čerti v kožešinových maskách s chlupatou kšticí a kozlími rohy. Nosí dlouhé biče s krátkou rukojetí, kterými hlasitě práskají. Lačnovští čerti se vyznačují světlou kožešinou a dlouhými rudými jazyky. Pro čerty z Lidečka je typická kožešinová maska, rozdělená na tmavou spodní a světlou horní část, s připevněnými kozlími rohy, zdobenými růžičkami. Uprostřed na čele mají čerti z Lidečka upevněnou ježčí kůži, *ježovinu*. V ruce nesou vidlicovité rozsochy (podávky na snopy), kterými mlátí o zem a kolem sebe. V Lužné doprovází družinu dva koníci s kožešinovým plnovousem v bílé a černé barvě. K nejvýraznějším čertovským maskám se řadí čerti z Nedašovy Lhoty a z Nedašova se slaměnými suknicemi, v kuklách s kožešinovými růžky a s jalovcovými metlami. Čert *nosič* ve Střelné má na sobě plstěnou kuklu a cylindrovitý klobouk, ozdobený mohutným střapcem pestře barevných papírových fáborek. Hrůzu vzbuzují čerti ze Štítné nad Vláří se zatočenými beranými rohy, jejichž obličej kryjí démonické dřevěné řezbované masky, polychromované a doplněné hřeby. Kolem krku jsou ověšeni kravskými zvonci a v ruce drží metlu z lískových prutů. Čerti z Valašských Klobouk jsou oděni do mohutné kožešiny, mají začerněné tváře a v ruce drží metlu. Pro čerty z Valašské Polanky je charakteristická bohatá kožešina, menší dřevěná polychromovaná maska a dlouhá rudá suknice. Čerti z Valašských Příkazů mají oděv sešíváný z malých kousků kožešiny a působí tak otrhaným dojmem.

Přes svoji nespornou výjimečnost a atraktivitu nebyly doposud mikulášské obchůzky na jižním Valašsku komplexně etnograficky zpracovány. Na typy masek v jednotlivých obcích je nutno nahlédnout v širším kontextu. Výstava v Muzeu luhačovického Zálesí byla podnětem k započetí diskuse o potřebě ochrany těchto jevů na schůzkách etnografů Zlínského kraje.

Orlickoústecký malovaný betlém rodiny Kadlečkovy

Alena Prudká

Východní Čechy patří k starým tradičním betlemářským oblastem. Malování betlémů v Ústí nad Orlicí má už dvousetletou tradici, sahá až do konce 18. století. U počátků papírových malovaných betlémů stáli především umělečtí řemeslníci, řemeslní malíři a pozlacovači, kteří se živili malováním obrazů pro kostely, obrázků do kapliček a božích muk, opravami a pozlacováním kostelních soch. Působením osvěcenských reforem pro ně ubylo církevních zakázek, naopak přibýval zájem o stavbu domácích jeslí a betlémů (KAFKA – PETRÁŇ 2009, 126). Orlickoústecké betlémy, které se zachovaly v muzejních nebo soukromých sbírkách, patří k půvabným i umělecky cenným dílům.

Malováním betlémových figurek se postupně zabývaly generace malířů, tkalců, řemeslo se dědilo v rodinách, stejně jako samotné betlémy (např. ZÁVESKÁ 2022). Betlémy se v domácnostech začaly připravovat už od začátku adventu.¹ V malých světnicích svých majitelů zabíraly jednu, dvě i tři stěny. Stavěly se na dřevěnou konstrukci a terén krajiny byl v základu tvořen soustavou pytlů sena, krabic, košů, babiny (odpadu při zpracování lnu).

Figurky byly malované křivými barvami na lepence. V ústeckoorlických domácnostech, ale nejen v nich, bývaly betlémy stavěny do několika pater, obsahovaly řadu desítek i stovek architektonických prvků, postav darovníků, figur řemeslníků, zvířat, stromů. Na zadní stranu figur byla přilepena zahrocená tříska umožňující zapíchnutí do pokladu. Důležitou součástí celé stavby byla dálnina a „lončofit“, zobrazující pozadí – oblohu, mraky, vzdálenou krajinu. Povrch terénu byl pokryt mechem. Velké betlémy zabíraly dvě i tři stěny světnic a každoročně byly jejich komponenty opravovány, domalovávány, počet figur byl průběžně doplňován. Jak mimo jiné ukazuje náš betlém, bývaly i figury starší nahrazovány novějšími (viz níže). Proto často nemají autora jednoho, ale obsahují figurky několika malířů (SEKOTOVÁ 1994, 5–6).

Obr. 1: Svatá rodina, autor Josef Špringer, 1915. Foto Radim Ševčík, fotoarchiv MJVM. |

Zvláštností orlickoústeckých malovaných betlémů je, že měly více postupně v kalendářním čase se měnících variant. První sestava s andělem hlásajícím Gloria a malým Ježíškem v jeslích byla na svátek Tří králů doplněna postavami tří mudrců a jejich početným doprovodem s exoticky vyhlížejícími jezdci, s exotickými zvířaty, slony, velbloudy. Anděl zvěstující narození Páně byl nahrazen betlémskou hvězdou a malý Ježíšek už neležel v jeslích, ale seděl na klíně Panny Marie. V našem betlémo-
vém celku máme zastoupeny tyto dvě varianty, orlickoústecké betlémy ale mívaly i další podoby – hromniční (zachycující prostředí Jeruzaléma a scénu Očištění Panny Marie) a postní (zobrazující modlícího se Ježíše Krista na hoře Olivetské, odpočívající apoštolů a blížící se bířice).

Betlém nově získaný stával původně v domě Františka Kadlečka v Ústí nad Orlicí, Hylvátech. Majitel patřil k řadě obyvatel Ústí nad Orlicí, kteří vlastnili a stavěli malované betlémy. Jejich přehled podal v roce 1927 Václav Zdeněk Hackenschmied (HACKENSCHMIED 1927) a uvedl zároveň informaci, v kterých domech je jejich majitelé aktuálně, podle jeho zjištění, stavěli. Rodina Kadlečková k nim rovněž patřila (HACKENSCHMIED 1927, 41) a se synem Františka Kadlečka, výtvarníkem a režisérem Ludvíkem Kadlečkem (* 1928 Ústí nad Orlicí – † 2010 Zlín), se betlém dostal do Zlína. Dcera L. Kadlečka paní Ivana Petrová ze svého dětství ještě pamatuje jeho stavění v domácím prostředí. V letech 2018 a 2019 pak betlém věnovala do sbírek Muzea jihovýchodní Moravy. Náš betlém obsahuje na 430 položek. Pochází z posledního desetiletí 19. a samého počátku 20. století. Jsou v něm zastoupeny figurky několika významných orlickoústeckých betlemářů. Některé z figur jsou na rubové straně

Obr. 2: P. Maria z Tříkrálového betlému, autor Josef Špringer, 1915. Foto Radim Ševčík, fotoarchiv MJVM.

Obr. 3: Anděl, autor Josef Brožek, 1905. Foto Radim Ševčík, fotoarchiv MJVM.

signovány iniciálami tvůrce psanými tuší, případně označeny razítkem (někdy celým jménem), často je vyznačen i rok zhotovení. Takto označeny jsou figurky Jana Brožka (1855–1926), tkalce a jednoho z nejproduktivnějších orlickoústeckých malířů betlémů², Josefa Špringera (1867–1946), malíře a pozlacovače, Františka Knapovského (děda Jiřího Knapovského, znalce a zároveň tvůrce malovaných betlémů – 1930–2018) a jistě i dalších autorů, kteří zatím nejsou odborně identifikováni. Na některých figurách se pak objevuje jméno autora (Brožek) napsané jinou rukou, patrně majitelovou (rukou L. Kadlečka).

V betlému rodiny Kadlečkových jsou zastoupeny kromě svaté rodiny a andělů či darovníků, řemeslníků pocházejících z domácího prostředí i početné exotické figury a zvířata provázející tři krále, mudrce z Východu, kteří přinášeli právě narozenému Ježíškovi vzácné dary – zlato, myrhu a kadidlo. Další figury zachycují i drobné scénky z venkovského života (autoři Josef Brožek, František Knapovský). Postavy stojící na zobrazeném zeleném podkladu byly v betlému umístěny mezi rozmanitými prvky architektury, domácí venkovské i městské, zatímco množství rostlin zahrnuje jak místní domácí flóru, tak stromy a květiny exotické. Soubor obsahuje poměrně velké množství těchto drobných prvků, což potvrzuje jeden z charakteristických znaků orlickoústeckých betlémů: celá scéna a děj jsou jakoby zasazeny do rozkvetlé louky.

Obr. 4: Pár darovníků, autor Josef Brožek, 1904.
Foto Radim Ševčík, fotoarchiv MJVM.

Obr. 5: Darovník, autor Josef Brožek, 1899.
Foto Radim Ševčík, fotoarchiv MJVM.

Figury jsou malovány na kartonu, který byl částečně druhotně využit. Jeho původní funkce byla úřední, účetní, byl využíván i obalový materiál původně určený pro adjustaci různého zboží, např. žoků bavlny.

Zajímavostí je, že figurky znázorňující svatou rodinu, tj. Ježíška v jeslích a Pannu Marii se sv. Josefem i tříkrálovou variantu s Ježíškem sedícím na klíně Panny Marie, tyto ústřední postavy betlému maloval autor Josef Špringer (označeno iniciálami JŠ) až v roce 1915, což znamená, že původně byly v betlémovém souboru jiné, jiného autora či autorů. Špringerovy postavy jsou charakteristické jemnou kresbou obličejů a zářivě zlatou barvou užitou na jejich svatozářích.

O mimořádnosti betlému rodiny Kadlečkovy svědčí konstatování Vladimíra Vaclíka: *Jestliže ve dvacátých letech V. Zd. Hackenschmied napočítal v Ústí na Orlicích 112 betlémů a s jistotou dovedl jmenovat jejich malíře i majitele a věděl, kam byly jednotlivé soubory prodány, kam vyvezeny, pak při pokusu o sčítání ústeckých betlémů na přelomu let 1966 a 1967 bylo ve městě napočítáno už jen 56 betlémů, a o rok později se jich na výstavě sešlo ještě méně (VACLÍK 1988, 90). Ve světle této skutečnosti se jeví „znovupřivedení na svět“ jednoho z krásných malovaných orlickoústeckých betlémů, dosud neznámého, jako mimořádná událost.*

Obr. 6: Král s dary, autor?
Foto Radim Ševčík, fotoarchiv MJVM.

Obr. 7: Doprovod králů, autor?
Foto Radim Ševčík, fotoarchiv MJVM.

Obr. 8: Venkovský dům, autor?
Foto Radim Ševčík, fotoarchiv MJVM.

Obr. 9: Strom s ptáky, autor? Foto Radim
Ševčík, fotoarchiv MJVM.

Obr. 10: Venkovská scénka, autor Josef Brožek, 1903. Foto Radim Ševčík, fotoarchiv MJVM. |

Poznámky:

¹ V. Z. Hackenschmied v roce 1929 zapsal vzpomínku pamětníka:

„Stavění jesliček či betlemů jest nejkrásnější z vánočních zvyků našeho lidu. Jest výrazem slovensky měkké jeho duše a poeticky založené myslí jeho, dodává slavnostního rázu a zvyšuje sváteční náladu vánoc, povznáší niterný život jednotlivcův i celé rodiny ze rmutu všednosti k vyšším vznětům a cílům. V myslí ožívají nám vzpomínky na ony blahé doby, jež jako dítky po celý advent jsme prožívali v přípravách ke stavbě jesliček, i obrazy krásných chvil o svátcích před jesličkami za zpěvu koled a vánočních písní zažitých. Čím krutěji zima zvenčí doléhala, tím slunněji zářily nám doma, jesličky. Ó, milý obraze nenávratných dob! Jak netrpělivě jsme očekávali dne, kdy už tatínek snese s půdy bedny s jesličkami a se všemi krámy na opravování, malování a stavění betlema. A když to konečně vše snesl a rozložil po stole a všude kolem, tu bylo, jako by se samo nebe bylo rozzářilo po světnici. Každý večer byl nám jako svátek. A což teprve neděle! Ta byla celá jesličková. Skoro v každé rodině se jen pořád třely barvy, připravoval se matz, klíž se ohříval, malovalo se, opravovalo se, vyřezávalo se, zlepšovalo, lepilo se, nové domy se dělaly, stromy, chlívěk se lépe okrášlil, leccos nového se vymýšlelo a vynalézalo, staré a poškozené se odstraňovalo atd., atd. Vůně adventu! Všichni za stolem, lačně, aby nám nic neušlo, sledovali jsme každý pohyb otcův, přihlížejíce jeho práci a snažíce se mu podle možnosti pomáhati. Maminka s planoucími zraky sdílela s námi tu radost, přisvědčovala stále, povzbuzovala a pochvalovala. Což toho ruchu potom, když se betlem stavěl! Ze samé horlivosti pomáhat jen jsme tatínkovi překáželi, když stavěl lešení, přidělával dálny, lančofty, jeskyňku, stavěl hory, město, pokládal vše babinou, pak mechem a naposledy zapichoval figurky. Skoro o každém daráčku neb figurce věděl tatínek nějakou historii, o jejich původu, vzniku a stáří, některé byly ještě po nebožtíku dědečkovi. Poslouchali jsme vzrušeně, napjatě, ani nedýchajíce. Jeho vyprávování bylo nám nejkrásnější pohádkou. To byly posvátné chvíle, nezapomenutelné! Spojovalyť minulé děje rodiny s přítomností a naším prostřednictvím i s budoucností. Slyšené zakotvilo v srdci a myslí hluboko a přenášelo se z pokolení na pokolení. Do štědrého večera býval betlem vystavěn“.

² Postavy Brožkových andělů se vznášejí na charakteristických malovaných obláčcích „jahodové pěny“. Roubené domky se svérázně pojatým kouřem stoupajícím z komínů jsou také od jednoho autora.

Prameny a literatura:

KAFKA, L. – PETRÁŇ, T. 2009: *Betlemáři: kapitoly z historie a současnosti tvorby betlemů*. Praha.

HACKENSCHMIED, V. Z. 1998: *Ústecké betlémy*. Ústí nad Orlicí.

HACKENSCHMIED, V. Z. 1929: *Ústecké betlémy*. Český lid XXIX, 137–138.

HACKENSCHMIED, V. Z. 1998: *Ústecké betlémy*. Ústí nad Orlicí.

SEKOTOVÁ, V., ed. 1994: *Vánoce s betlémem: Ústecké betlémy*. Ústí nad Orlicí.

VACLÍK, V. 1988: *Lidové betlémy v Čechách a na Moravě*. Praha.

ZÁVESKÁ, D. 2022: *Orlickoústecký betlém Františka Štancla ze sbírek Národního muzea. Tradice stavění betlému v rodině Jiřího a Zory Štanclových*. Národopisný věstník XXXIX (81), č. 2, 93–104.

Orientační závody pro zdravotně postižené

Dušan Hradý

Úvod

Sport pro zdravotně postižené je třeba definovat jako sportovní disciplíny, kterých se účastní závodníci s lékařsky ověřeným zdravotním postižením. Nejčastěji si orientační závody zdravotně postižených spojujeme s orientačními závody vozičkářů. Orientační závody vycházejí z principů orientačního běhu a především pak lyžařského OB. Lyžařský OB je podobný orientačním závodům vozičkářů zejména tím, že sportovci používají hlavně ruce v pohybu vpřed. Většina soutěží je přístupná handicapovaným i lidem bez handicapu.

Průběh závodů

Orientační závod vozičkářů je druh OB, při kterém závodník na vozíku musí absolvovat předepsanou trať v co nejkratším čase. Trať je vyznačena v mapě daného prostoru kontrolami, které jsou propojeny přímými spojnicemi, a závodník musí tyto kontroly projet v předepsaném pořadí. Závod probíhá obvykle na sprintové mapě pro orientační běh, přičemž každé kontrole vyznačené v mapě kolečkem (respektive jeho přesným středem) odpovídá v terénu shluk lampionů a jedno rozhodovací stanoviště. Přesná poloha rozhodovacího stanoviště není na mapě zakreslena. Pro určení správné odpovědi je důležité dobře rozpoznat, kde leží střed kolečka, a také správně interpretovat popis kontroly, který přesně určuje polohu správného lampionu.

Na startu dostává závodník mapu s vyznačenou trasou (podobně jako v normálním, „pěším“ orientačním běhu), papír s obrázkovým popisem kontrol používaným mezinárodně v orientačním sportu a průkazku, kam pomocí kleští pro OB vyznačuje správné odpovědi. Průkazka má dvě identické části, označení kleštěmi se tak prorazí i na druhou stranu, která je později po závodě vrácena závodníkovi. V posledních letech se začínají prosazovat moderní způsoby záznamu odpovědí respektive měření času. Na klasické trati se používá systém Sportident. Závodník má u sebe digitální čip a označuje odpověď ve speciální krabičce. V roce 2022 dostal dočasnou homologaci IOF a na WRE závodech po celé Evropě se začal používat nový český systém **ToePunch**. Na časových kontrolách rozhodčí na velkých závodech od roku 2016 používají českou mobilní aplikaci **ANT**, kde snadno zaznamenávají odpovědi i čas závodníka a zároveň se tyto údaje mohou rovnou odesílat na web. Všichni soutěžící musí zastavit na stezce, aby určili správnou kontrolu. Na každém kontrolním stanovišti závodník v terénu vidí jeden až šest lampionů. Při pohledu z tzv. rozhodovacího stanoviště jim odpovídají postupně zleva doprava písmena A až F. Závodník musí pomocí mapy a buzoly poznat, který z nich přesně odpovídá kontrole zakreslené v mapě a popsané popisem kontroly. Písmeno, které náleží zvolenému lampionu, závodník označí jako odpověď.

Kontrolní stanoviště jsou v terénu označena trojbokým hranolem z červené a bílé barvy. Kontrola je označena kódem, aby se závodník mohl před proštípnutím průkazu přesvědčit, zda je na správné kontrole. Trasu od kontroly ke kontrole si každý závodník volí podle svých schopností sám. V místech obtížných nebo pro vozičkáře nesjízdných jsou na trati pomocníci, kteří závodníkům pomohou na terénních nerovnostech. Pomocníci taky mohou za soutěžícího podle jeho pokynů označit kartu na kontrolách, ale nesmí napomáhat při řešení problémů s orientací. Závodníkům může být poskytnuta lékařská pomoc.

Objekt kontroly se umísťuje napríklad na roh plotu a budovu. Délka tratě se pohybuje v rozmezí 2–5 km (podle kategorií). Odpadá zde vliv fyzické kondice a naopak je posílena potřeba kvalitní orientace s mapou, což umožňuje i lidem s omezenou hybností rovnoprávně soutěžit. Toto dává neobvyklou možnost, aby muži i ženy závodili ve stejné kategorii.

Závodník musí z mapy rozpoznat, který z lampionů odpovídá popisu kontroly. Nesmí ovšem vstupovat do terénu a zůstává pouze na cestě. Odtud pochází mezinárodní název „trail-o“ (**trail = stezka**). Trail-O je základní název, který byl přijatý IOF pro disciplínu určenou osobám zdravotně postiženým, handicapovaným a invalidním. Trail-O je orientační disciplína zaměřená na čtení a správnou interpretaci mapy. Je nejmladším odvětvím orientačních sportů. V severských zemích kde má tato disciplína dlouholetou tradici se používá název „**pre-o**“, tedy „**přesná**“ orientace.

Při normálním závodě v Trail-O se při určování lampionu smí závodník pohybovat, může odejít z rozhodovacího stanoviště, ale nesmí opustit povolené cesty (chodníky, pěšiny). Pro řešení přitom používá stejné orientační metody jako pěší závodník – identifikaci objektů, odhad vzdálenosti, sledování vrstevnic, záměrných linií atd. V elitních kategoriích je přípustná i možnost, že nemusí být správně žádný lampion (odpověď Z, zero). Celkový čas, který je potřeba k projití tratě, není podstatný, i když může být dán časový limit. Jestliže se překročí, znamená to udělení trestných bodů. Vítězem závodu je ten, který dosáhl nejvyšší počet správně označených kontrol.

V trailovém orientačním běhu existují dva individuální závody: PreO, TempO a týmový závod neboli štafeta. V PreO musíte identifikovat řadu ovládacích prvků na trati, kde je vaším jediným omezením zůstat na povolené cestě a nevyužít více času, než je stanovený maximální čas. V TempO sedíte na židli a odtud musíte řešit úkoly v co nejkratším čase, takže musíte rychle přemýšlet a určit správnou kontrolu. Většina soutěží je otevřena všem, na nejvyšší úrovni se obvykle vyhlašují handicapovaní zvlášť v tzv. kategorii „Paralympic“ (na rozdíl od kategorie bez omezení, která se nazývá „Open“). Třída Open je otevřená pro všechny a třída Para je pro sportovce s funkčním znevýhodněním v důsledku trvalého postižení pohyblivostí.

Obr. 1: Medaile – MČR v orientačním závodě vozíčkářů Opava 2005. Fotoarchiv COH.

Vybavení závodníků

Závodníci mají povolený mechanický i elektrický vozík, berle i asistenci při pohybu. Jako navigační pomůcky je možné použít pouze klasickou buzolu, upevněnou k oděvu, a lupu.

Mapu obdrží závodník jednu minutu před startem se zakreslenou tratí. Používá se běžná typicky sprintová mapa s kolečky vyznačujícími místa kontrol. Rozdílem je to, že se používají mapy od měřítko 1 : 2 000 až do 1 : 10 000. Dalším pomocníkem je **mapník** jako při lyžařském orientačním běhu. Je to tenká průhledná folie, do které se zasune mapa, aby byla chráněna před vodou. Folie je umístěna na podložce, která je upevněna řemenem kolem hrudi závodníka nebo ke konstrukci vozíku.

Kontrolní stanoviště (kontroly) musí svým umístěním odpovídat zákresu v mapě. Střed kroužku v mapě určuje přesné postavení kontrolního stojanu ve tvaru T. Na stojanu je zavěšen trojboký hranol ve tvaru lampionu, jehož pole tvoří oranžová (červená) a bílá plocha rozdělená úhlopříčně. Na stojanu jsou připevněny klešičky, kterými si závodník označí do startovního průkazu průchod kontrolou nebo v současné době pomocí digitálního čipu. Kontroly jsou umístěny tak, aby na ně mohli vozíčkáři dosáhnout, a musí být viditelné z pozice sedícího (např. roh budovy, strom, keř, lavička, lampa). Počet kontrol se pohybuje mezi pěti až dvaceti. Jejich skutečný počet určí stavitel tratě. Za každé nesprávné označení kontroly nebo za chybějící označení bude závodník penalizován trestnými minutami, které se připočítají k výslednému času.

Závodník obdrží **startovní průkaz** před startem a označuje do něho jednotlivé průjezdy kontrolami. Do jednotlivých políček zapisuje kódy kontrol a jejich popis. Je to doklad pro vyhodnocení pořadí závodníků. Používá se průkaz pro klasický OB. Papírová průkazka je větší než u tradičního orientačního běhu. Musí zde totiž být dost místa pro volbu z několika možných řešení na každé kontrole.

Name PAVEL DUDÍK				Used time								
Club / Country CS		Start number		Penalty time								
		Class		Result								
Station 1	Time a 33	Time b 33	Answer 1 F	Answer 2 C	Answer 3 E	Answer 4 Z	Answer 5 A	Answer 6	Answer 7	Answer 8	Answer 9	Answer 10
Station 2	Time a	Time b	Answer 1	Answer 2	Answer 3	Answer 4	Answer 5	Answer 6	Answer 7	Answer 8	Answer 9	Answer 10
Station 3	Time a	Time b	Answer 1	Answer 2	Answer 3	Answer 4	Answer 5	Answer 6	Answer 7	Answer 8	Answer 9	Answer 10
Station 4	Time a	Time b	Answer 1	Answer 2	Answer 3	Answer 4	Answer 5	Answer 6	Answer 7	Answer 8	Answer 9	Answer 10
Station 5	Time a	Time b	Answer 1	Answer 2	Answer 3	Answer 4	Answer 5	Answer 6	Answer 7	Answer 8	Answer 9	Answer 10
Station 6	Time a	Time b	Answer 1	Answer 2	Answer 3	Answer 4	Answer 5	Answer 6	Answer 7	Answer 8	Answer 9	Answer 10
Station 7	Time a	Time b	Answer 1	Answer 2	Answer 3	Answer 4	Answer 5	Answer 6	Answer 7	Answer 8	Answer 9	Answer 10
Station 8	Time a	Time b	Answer 1	Answer 2	Answer 3	Answer 4	Answer 5	Answer 6	Answer 7	Answer 8	Answer 9	Answer 10
Station 9	Time a	Time b	Answer 1	Answer 2	Answer 3	Answer 4	Answer 5	Answer 6	Answer 7	Answer 8	Answer 9	Answer 10
Station 10	Time a	Time b	Answer 1	Answer 2	Answer 3	Answer 4	Answer 5	Answer 6	Answer 7	Answer 8	Answer 9	Answer 10

Obr. 2: Startovní průkaz ETOC 2014 Pavel Dudík.. Fotoarchiv MJVM. |

lampionu omezený čas. Na časové kontrole může být až šest lampionů, závodník odpovíď buďto vysloví (pomocí uvedených slov anglické hláskovací abecedy) a nebo ukáže na písmeno na deskách s mapou.

Disciplína TempO je složená pouze z časových kontrol. Závodník řeší na několika stanovištích úlohy. Dostane více map, postupně hlásí svoje odpovědi a vyměňuje si mapy. V této disciplíně se nepočítají body, ale pouze čas, včetně penalizací 30 sekund za špatné odpovědi. Na mistrovství světa ve finském Vuokatti v roce 2013 se poprvé objevila disciplína TempO. Do té doby se závodilo pouze na klasické trati.

Štafety jsou týmovou soutěží složenou z klasické trati a TempO části. Každý člen štafety absolvuje nejprve klasickou část a poté jedno nebo více TempO stanovišť.

Existuje také **virtuální verze TempO nazvaná E-Trail-O**, kterou můžou zájemci dělat ze svého počítače. TORUS Cup – seriál on-line TempO závodů vznikl na jaře 2020 po vypuknutí epidemie covid-19 a umožnil soutěžení na dálku.

Současnými sportovními kluby, které se věnují orientačním závodům vozíčkářů, jsou TJ META Praha, Sportovní klub vozíčkářů Praha a Sportovní klub Moravia Brno.

Historie

Myšlenka umožnit orientační sport zdravotně postiženým vznikla v řadě míst přibližně ve stejnou dobu. První závodníci byli často ti, kteří již někdy dříve závodili v některém jiném vozíčkářském sportu. Mezi prvními zájemci o založení OB vozíčkářů a jeho zakladateli byli Švédové. Ve Švédsku je aktivně provozován od roku 1980.

Obr. 4: Kontrola – WTOC 2016, Švédsko, dostupné z: <http://www.trailo.cz/>. Foto Jiří Kalousek. |

Závody u nás začaly v roce 1991 a do roku 2005 se jednalo pouze o závody rychlostního typu. Vlastně šlo o přizpůsobené závody orientačního běhu. Tato varianta orientačních závodů přetrvává dosud, každoročně se konají u nás nejméně dva takové závody – ve Vrchlabí a v Opavě. Od roku 2005 se ale začíná prosazovat disciplína trail orienteering, která je začleněná v IOF (mezinárodní federaci orientačních sportů) a ve které se konají každoročně mistrovství světa a každý sudý rok mistrovství Evropy.

U nás se naši vozičkáři poprvé s mapou setkali 5. 7. 1991 v Bratislavě, kde byl v rámci orientačního běhu Grand Prix Slovakia odstartován první orientační závod vozičkářů v ČSFR. Další proběhl už jako mezinárodní v rámci MS v roce 1991 v Mariánských Lázních. V roce 1994, v rámci světového poháru v Jičíně, se konal ukázkový závod paraplegiků (paraplegie označuje postižení poloviny těla, obvykle dolní poloviny, tj. obou dolních končetin), který organizovalo humanitární sdružení Handicap Zlín.

Trailový orientační běh byl uznán jako oficiální disciplína IOF v roce 1992. Pravidla pro OZ vozičkářů vycházejí z pravidel OB, ale musí tam být zahrnuty charakteristiky OZ vozičkářů. Vůbec první Světový pohár se konal v roce 1999 a v roce 2004 byl nahrazen mistrovstvím světa v trailovém orientačním běhu. Mistrovství Evropy se organizuje od roku 1994. V tomto roce, pod patronací prince Filipa, zorganizovala belgická federace OB v Belgii první evropský šampionát.

Mistrovství světa v Trail-O (World Trail Orienteering Championships – WTOC) bylo poprvé organizováno souběžně s mistrovstvím světa v orientačním běhu (World Orienteering Championships – WOC) v roce 2004. WTOC je otevřeno všem (nutná je nominace reprezentace na úrovni národních federací) bez ohledu na věk, pohlaví nebo fyzické schopnosti. Skládá se ze závodů na klasické trati v kategoriích Open a Paralympic a týmové soutěže, které nahradily od roku 2016 štafety. Od roku 2013 je zařazena disciplína TempO. V současné době existuje i dlouhodobá mezinárodní soutěž – Evropský pohár. Orientační sport zdravotně postižených je součástí mezinárodní federace orientačního běhu a snaží se dostat do pravidelného programu paralympijských her.

V České republice se první pokusy o Ttrail-O konaly v září 2005 (v Praze a ve Vrchlabí). První velké závody byly uspořádány v roce 2006 v Arboretu Nový Dvůr u Opavy. V rámci Grand Prix Silesia proběhly první vícedenní závody. Od roku 2009 se konají pravidelné dlouhodobé soutěže: Pohár a Ranking. V roce 2008 bylo pořadatelství mistrovství světa svěřeno Olomouci. Ve stejném roce se zřizuje pracovní skupina pro Trail-O při ČSOS, vznikají první česká oficiální pravidla Trail-O. Trail-O se začíná pravidelně objevovat v časopise *Orientační běh*.

Medailové úspěchy českých a světových závodníků

V roce 2007 se čeští reprezentanti (vozičkáři Bohuslav Hůlka a Petr Krystek) poprvé účastní WTOC v Kyjevě. Vůbec první medailí, kterou získala česká reprezentace na mistrovství světa, byl bronz smíšeného týmu v kategorii Open ve složení Dudík, Hůlka, Dvorský, Holas, Glabazňová a Forst v roce 2009. Největšími českými úspěchy jsou tituly mistra světa v kategorii Paralympic Jany Kosťové v roce 2013 a štafety v kategorii Paralympic ve složení Špidlen, Dudík, Kosťová v roce 2017. Mistrem Evropy v TempO se v roce 2016 stal Pavel Kurfürst a evropský mistrovský titul v kategorii Paralympic

získala štafeta ve složení Doležalová, Dudík a Kosťová v roce 2018. Dva tituly mistrů světa v letech 2019 a 2022 obdržela štafeta Doležalová, Dudík, Kosťová v kategorii Paralympic.

Dalšími významnými českými osobnostmi působícími v Trail-O jsou Libor Forst, který je prvním předsedou sekce Trail-O a autorem softwarových aplikací usnadňujících pořádání závodů používaných nejen v ČR. Bohuslav Hůlka působil jako vedoucí Sportovního klubu vozíčkářů Praha a je propagátorem Trail-O od roku 2005. Tomáš Lešťínský je významný autor originálních map pro Trail-O.

Předměty o orientačních závodech pro zdravotně postižené jsou ve sbírce orientačního běhu Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Mezi předměty patří: mapy, medaile, mapník a dokumenty o mistrovstvích v České republice, Evropě a na světě.

Zkratky:

OZ – orientační závody

WRE – světový žebříček závodů orientačního běhu

OB – orientační běh

IOF – International Orienteering Federation (Mezinárodní federace orientačního běhu)

ČSFR – Česká a Slovenská federativní republika

MS – mistrovství světa

ME – mistrovství Evropy

ČSOS – Český svaz orientačních sportů

Literatura:

DITTRICHOVI, A. a J. – ŠKAROUPKA, Z. 1993: Orientační závody vozíčkářů. Brno.

ŽEMLÍK, J. – LENHART, Z. – KARVÁNEK, P. ed. 2020: 70 let orientáku: 1950–2020. Praha.

Internetové zdroje:

Trail orienteering dostupné z: <http://www.trailo.cz/>

Český para sport dostupné z: <https://ceskyparasport.cz/orientacni-zavod/>

Wikipedie otevřená encyklopedie, heslo Trail orienteering dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Trail_orienteering

 MUZEUM
JIHOVÝCHODNÍ MORAVY
VE ZLÍNĚ

 MUZEUM
REGIONU
VALAŠSKO

Zlínský kraj
 kraj
Kraj bez
hranic